

METROPOLITANSKE REGIJE U SISTEMU REGIONALIZACIJE

Milan Vresk *

IZVLEČEK

UDK 911.6:711.433

Avtor definira pojam planske regije s konkretnimi primeri v svetu in še posebej v SR Hrvatski.

ABSTRACT

UDC 911.6:711.433

METROPOLITAN REGIONS IN THE SYSTEM OF REGIONALIZATION

The author defines the notion of planning region with essential world examples and especially of SR Croatia.

Regija je, kako nam je poznato, relevantnim obilježjima izdvojeni dio prostora koji se odlikuje uniformnošću fizionomskih obilježja ili funkcionalnom povezanošću.

Preobrazbom svoje okolice i funkcionalnom organizacijom grad uvjetuje diferencijaciju prostora, te se s obzirom na njegovo značenje u prostoru mogu izdvajati dva tipa regija. Nodalna regija odražava značenje grada kao čvorišta prostorne cirkulacije ljudi, robe i informacija, odražava, dakle, njegovo značenje u funkcionalnoj organizaciji prostora. U ovom radu pažnja će, međutim, biti posvećena regijama koje se izdvajaju na osnovi preobrazbe koju grad vrši u prostoru. Radi se o socio-ekonomskim gradskim regijama za koje se u svjetskoj literaturi proširio američki naziv - metropolitanske regije.

Što je metropolitanska regija? Metropolitansku regiju čini grad određene veličine i okolica, koja je pod utjecajem funkcije rada toga grada doživljela određenu homogenost socio-ekonomske preobrazbe. S obzirom da se izdvajanje okolice vrši socio-ekonomskim pokazateljima preobrazbe, to se takvu regiju svrstava u tip socio-ekonomskih gradskih regija. Za preobrazbu okolica nužna su dva bitna preduvjeta: određena veličina (odnosno funkcija rada) grada i određeni stupanj društveno-

* Dr., izr. prof., Geografski zavod, Prirodno matematički fakultet
41000 Zagreb, Maruličev trg 19.

ekonomskog razvoja zemlje. Mehanizam kojim se vrši preobrazba okolica gradova ima dvije komponente. Jedna je dnevna migracija zaposlenih, a druga je spontana ili planska decentralizacija funkcije rada i stanovanja iz grada u okolicu. Prva komponenta svakako je primarna, dok se druga javlja u zrelijoj fazi razvoja regije.

U izdvajanju metropolitanskih regija koriste se tri grupe relevantnih varijabli. Prvom grupom određuje se veličina grada (brojem stanovnika) ili njegova funkcija rada (brojem radnih mjesta, odnosno zaposlenih), Izdvajanje veličine grada je neophodno, jer se značajnija preobrazba okolice vrši pod utjecajem grada određene veličine.

Drugom grupom varijabli utvrđuje se stupanj preobrazbe okolice i određenim parametrima okolica se izdvaja od okolnog prostora. Pri tome se najčešće koriste slijedeća relevantna obilježja: udio nepoljoprivrednih domaćinstava, udio zaposlenog od aktivnog stanovništva, stupanj dnevne pokretljivosti stanovništva, gustoća stanovništva itd.

Trećom grupom varijabli utvrđuje se integracija između grada i okolica, utvrđuje se, naime, koji prostor oko grada doživljava preobrazbu pod njegovim utjecajem. U tu svrhu redovno se koriste podaci o dnevnim migracijama zaposlenih u grad.

Izbor određenih varijabli i parametara u izdvajanju metropolitanskih regija mijenja se od zemlje do zemlje (Nellner, 70). Općenito se može reći da se u razvijenim zemljama veća pažnja pridaje varijablama integracije, dakle, dnevnim migracijama zaposlenih, a manje socio-ekonomskim obilježjima okolice. To je zapravo razumljivo s obzirom na njihov stupanj ekonomske razvijenosti i urbanizacije.

Metropolitanske regije izdvajaju se, dakle, na osnovi homogenosti socio-ekonomske i drugih oblika preobrazbe. Međutim, spomenuta preobrazba posljedica je intenzivne interakcije između grada i njegove okolice koja je izražena u obliku dnevnih migracija zaposlenih. Bez svake

je sumnje da je grad sa svojom okolicom funkcionalno najintenzivnije povezan. Upravo se zbog toga javlja dilema gdje je mjesto metropolitanske regije u sistemu regionalizacije. Valja, međutim, naglasiti da se metropolitanska regija izdvaja na osnovi formalnih obilježja koja pokazuju homogenost prostora, a da pokazatelji interakcije služe za određivanje vanjske medže regije. S obzirom na to, u sistemu regionalizacije metropolitanske regije možemo uvrstiti u uniformne, odnosno homogene regije.

Fizionomska i nodalna regionalizacija omogućava, kako nam je poznato, u taksonomičnom, odnosno hijerarhijskom slijedu, regionalnu diferencijaciju cijelog nacionalnog teritorija. Kod diferenciranja metropolitanskih regija to, međutim, nije slučaj, pošto se metropolitanska regija javlja na određenom stupnju ekonomskog razvoja i pojavom gradova određene veličine, odnosno funkcionalne snage. Da bi se ovaj nedostatak izbjegao u pojedinim razvijenim zemljama s višim stupnjem metropolitane regionalizacije uvodi se i kategorija nemetropolitanska regija. Ne-metropolitanske regije neki autori izdvajaju na osnovi slabije centralizirane migracije zaposlenih, koja je istovremeno jače ispoljena međusobno između više naselja (Smart, 1974). Tako je npr. u Velikoj Britaniji 1971. godine bilo izdvojeno 138 metropolitanskih i 28 - ne-metropolitanskih regija, čime je bio izdiferenciran cijeli teritorij zemlje (Hall, Hay, 1980).

Pojavu i razvoj metropolitanskih regija valja sagledavati evolutivno kroz dimenziju vremena i prostora. Metropolitanske regije se, naime, razvijaju u skladu s ekonomskim razvojem i urbanizacijom. To praktički znači da danas u svijetu postoje zemlje u kojima je proces metropolitane regionalizacije daleko otišao, ali da u nekim zemljama i nije počeo.

Metropolitanske regije javljaju se u industrijskoj fazi, da bi u tercijarnoj ili metropolitanskoj fazi društvenog razvoja postale dominantan oblik koncentracije stanovništva i radnih mjesta. Strukturne promjene u zaposlenosti s dominacijom u tercijarnim djelatnostima, socijalno prestrukturu-

riranje društva s jačanjem značenja tzv. nove srednje klase, razvoj automobilizma, te porast i promjene u prostornom mobilitetu stanovništva pospješili su razvoj metropolitanskih regija.

Proces metropolitanizacije najranije je počeo i najdalje odmakao u SAD gdje su se metropolitanske regije najranije počele izdvajati. Metropolitanska regija postala je u ovoj zemlji standardna prostorna kategorija, danas poznata pod nazivom SMSA (Berry, Horton, 1970). Na značenje metropolitanskih regija u SAD govori podatak da je 1980. godine u ovoj zemlji bilo 318 takvih regija u kojima je živjelo 153,7 milijuna ili 68 % ukupnog stanovništva.

Medžutim, i u ostalim razvijenim zemljama proces metropolitanizacije je stalno jačao, tako da su rasle potrebe za izdvajanjem in proučavanjem metropolitanskih regija u svijetu. To je 70-ih godina rezultiralo konkretnim programima istraživanja i konkretnim rezultatim (Hall, Hay, 1980; Kawashima, Koreelli, 1982). Za ova istraživanja značajna su dva centra u Evropi: u Reading u Engleskoj i Laxenburgu u Austriji.

Regionalizacija 15 razvijenih zemalja Evrope na metropolitanske i ne-metropolitanske regije vjerno ukazuje na značenje ovih regija u koncentraciji stanovništva i zaposlenih (tab.1). Metropolitanske regije u svim zemljama, bez obzira koliko ih ima, postala su žarišta života. To potvrđuju podaci o udjelu ukupnog stanovništva i udjelu zaposlenih u metropolitanskim regijama pojedinih zemalja. Kako vidimo (tab.1), u metropolitanskim regijama udio nacionalnog stanovništva i zaposlenih u većini spomenutih zemalja iznosi iznad 80 %. Pri tome valja naglasiti da su ove metropolitanske regije izdvojene po blažim kriterijima nego u SAD. Osnovni kriteriji su, naime, slijedeći: jezgro regije mora imati najmanje 20.000 zaposlenih, a u metropolitanski ring su uvrštene okolne općine s 15 % ili više dnevnih migranata u jezgro od ukupno zaposlenih.

Metropolitanske regije prostori su stalne koncentracije stanovništva i radnih mjesta. Tako je npr. 1950. u metropolitanskim područjima spomenutih zemalja živjelo 86,0 %, 1960. godine 87,0 %, a 1970. godine 88,3 % njihovog ukupnog stanovništva. Postavlja se pitanje kako daleko ide ovaj proces koncentracije u metropolitanske regije. Američko iskustvo govori da ovakav razvoj teče do određenog stupnja ekonomskog razvoja i urbanizacije kada dolazi do reversnog procesa ("Clean break" hypothesis). Tada, naime metropolitanske regije počinju gubiti stanovništvo u korist nemetropolitanskih. U SAD to se je dogodilo 70-ih godina. U Evropi do takvog razvoja još nije došlo, ali je došlo do značajnih promjena u unutrašnjem razvoju regija. Tokom vremena mijenja se stopa koncentracije stanovništva i zaposlenih u jezgri i okolici, te dolazi do njihovog unutrašnjeg prerasmjesta.

U razdoblju 1950-1960. godine zapadnoevropske metropolitanske regije doživljavaju centralizaciju. Stanovništvo njihovih jezgara povećavalo se brže od okolica. Šezdesetih godina uslijedile su promjene, jer se stanovništvo počelo iz jezgara metropolitanskih regija preseljavati u metropolitanske ringove. Ovakav razvoj pojačan je 70-ih godina. Decentralizacija, odnosno dekoncentracija na razini metropolitanskih regija opća je tendencija njihovog razvoja u razvijenim zemljama (Hall, Hay, 1980). Proces metropolitanezacije nije, međutim, prisutan samo u najrazvijenijim zemljama. Iako u manjem izdvajanje metropolitanskih regija postaje sve aktuelnije. (Kawashima, Koreelli, 1982).

Urbanizaciju Jugoslavije u cjelini karakterizira polarizacija, koja je općenito izražena u zemljama u industrijskoj fazi razvoja. Migracijama selo-grad pospješen je populacijski razvoj gradova, a pražnjenje sela. U takvim uvjetima raste vrijednost okolica gradova i njihova preobrazba. Međutim, u skladu sa stupnjem društveno-ekonomskog razvoja u našoj zemlji postoje regionalne razlike u oblicima urbanizacije. U razvijenim krajevima migracije selo-grad su slabije izražene s time da su značajne dnevne migracije, pogotovo okolica-grad. To se odražava na

preobrazbu okolica i formiranje metropolitanske regije.

U Hrvatskoj je polarizacija bila osnovno obilježje urbanizacije. Koncentracija stanovništva, stanova i radnih mjesta u gradovima, a populacijsko pražnjenje i demografsko starenje sela njezini su glavni efekti. U takvim uvjetima proces metropolitанизacija došao je do izražaja najprije kod većih gradova (Žuljić, 1971). Međutim, tokovi urbanizacije u Hrvatskoj se mijenjaju. Preseljavanje stanovništva selo-grad jenjavaju, i ako su još značajna, ali istovremeno jačaju dnevne migracije. U takvim uvjetima vrijednost okolica je u porastu, pogotovu okolica većih gradova. To se odrazilo na smanjenje nekih polarizacijskih efekata. Stanovništvo većih gradova sporije se povećava od srednjih i manjih gradova. Istovremeno, stope porasta stanovništva gradova su niže nego stope porasta stanova i radnih mjesta. Analize prostorne pokretljivosti stanovništva pokazuje da 70-ih godina dnevne migracije zaposlenih nadmašuje stope preseljavanja selo-grad. Valja, međutim, istaći da i unutar Hrvatske postoje regionalne razlike u oblicima urbanizacije.

Pojačani proces dnevnih migracija zaposlenih u centre rada povećao je, kako je već rečeno, vrijednost okolice i njihovu jaču preobrazbu. Kod većih gradova javlja se spontana i planska suburbanizacija nekih gradskih funkcija. To je pridonjelo formiranju metropolitanskih regija. Analiza odnosa grada i okolice pokazala je da gradovi s 20.000 ili više zaposlenih formiraju manje-više kontinuirane urbanizirane okolice.

Uzimajući u obzir veličinu centara, odnosno njihovu funkciju rada te stupanj preobrazbe njihovih okolica u Hrvatskoj je 1981. izdvojeno 12 socio-ekonomskih gradskih regija (tab.2). Kriteriji izdvajanja su bili slijedeći: centar regije mora imati 20.000 ili više zaposlenih, urbanizirana okolica, izdvojena na osnovi nepoljoprivrednog stanovništva, stupnja zaposlenosti i dnevne pokretljivosti zaposlenih u grad, mora biti kontinuirana, te da regija ukupno ima više od 50.000 stanovnika (Vresk, 1986).

Broj gradskih regija u Hrvatskoj nije velik, međutim, na njihovo značenje ukazuje podatak da je u njima 1981. godine živjelo 1.987.350 ili 43,2 % stanovništva ove republike. Udio zaposlenih iznosio je preko 50 % ukupno zaposlenih republike. U odnosu na naprijed istaknute zemlje razvijene Evrope udio stanovništva u gradskim regijama nije visok, iako je značajan. No, valja reći da su i kriteriji izdvajanja naših gradskih regija stroži. Pored toga većina gradskih regija nalazi se u početnoj fazi razvoja. To sudimo po udjelu i razvoju stanovništva centra i okolice u regiji. Kod većine regija u Hrvatskoj najveći udio stanovništva regije otpada na centar regije. Isto tako centri većine regija imaju više stope porasta stanovništva od okolice. Na osnovi razvoja stanovništva i radnih mjesta gradske regije Hrvatske mogu se diferencirati u tri tipa: relativna decentralizacija, relativna centralizacija i apsolutna centralizacija (tab. 2). U svojem razvoju najdalje je otišla metropolitanska regija Zagreba u razdoblju 1961-1971. stanovništvo grada Zagreba imao je veći porast nego njegova okolica. Međutim, u razdoblju 1971-1981. porast stanovništva i radnih mjesta bio je veći u okolici (Vresk, 1985).

Urbanizacija, kao svjetski proces, je zapravo proces koncentracije ljudi, radnih mjesta, stanova i drugih sadržaja na određenom prostoru. U ranijim fazama urbanizacije koncentracija se vrši u gradovima, zbog čega se oni brzo razvijaju. Ovakav proces je posebno izražen u industrijskoj fazi razvoja. Međutim, u kasnijoj fazi razvoja koncentracija se vrši u okolicama gradova, tako se stanovništvo i radna mjesta prelijevaju u okolicu. Metropolitanska regija je prema tome jedna historijska i svjetska kategorija, koja nastaje na određenijem stupnju urbanizacije. S obzirom na to zaslužuje posebnu pažnju i u našoj zemlji.

Tab. 1: Metropolitanske regije razvijenih zemalja Evrope:

Zemlja	Broj metropoli- tanskih regija	Broj ne-metropo- litanskih regija	Udio stanovništva u metropolitanskim re- gijama		Udio zaposlenih u metropolitanskim regijama	
			%	god.	%	god.
Velika Britanija	138	48	96,7	1975	97,3	1970
Irska (otok)	5	16	66,3	1970	83,2	1970
Švedska	22	25	78,6	1975	78,7	1970
Norveška	10	24	72,7	1975	75,0	1970
Danska	12	20	85,5	1975	85,6	1970
Nizozemska	19	5	93,7	1975	54,2	1970
Belgija i Luksemburg	15	5	98,6	1975	98,3	1970
Francuska	88	71	81,6	1975	82,1	1960
Španjolska	38	51	85,4	1975	89,2	1970
Portugal	5	10	74,7	1970	76,2	1970
Italija	84	95	79,0	1975	79,6	1970
SR Njemačka	78	-	100,0	1970	100,0	1970
Švicarska	11	2	93,9	1970	94,1	1970
Austrija	13	-	100,0	1970	100,0	1970

Izvor: Hall, Hay, 1980.

Tab. 2: Veličina, struktura i stupanj razvoja socio-ekonomskih gradskih regija u Hrvatskoj

Gradska regija	Udio stanovništva (%)		Indeks broja stanovnika 1981/1971		Tip razvoja regije	
	Regija - ukupno	Grad - Okolica	Regija - ukupno	Grad - Okolica		
1. Zagreb	100	78,7	120,4	115,4	143,3	RD
2. Split	100	86,5	127,7	133,0	102,0	RC
3. Rijeka	100	77,7	122,9	123,3	121,4	RC
4. Osijek	100	75,5	112,9	111,0	119,5	RD
5. Zadar	100	69,9	123,4	140,5	99,1	AC
6. Pula	100	76,0	112,2	118,5	88,5	AC
7. Sisak	100	62,3	117,3	114,9	121,5	RD
8. Slavonski Brod	100	67,6	114,3	114,5	99,6	AC
9. Vinkovci	100	47,0	106,3	113,1	101,0	RC
10. Varaždin	100	59,4	111,7	114,9	107,3	RC
11. Karlovac	100	84,8	117,7	116,4	125,3	RD
12. Šibenik	100	63,1	108,6	120,5	93,0	AC
Ukupno	100	75,8	119,0	119,3	118,2	RC

RD - relativna decentralizacija; RC - relativna centralizacija; AC - apsolutna centralizacija.

Literatura :

- Berry, J.L., B., Horton, F.E., 1970, *Geographic Perspectives on Urban System*. Prentice-Hall.
- Friganović, M., 1985, Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske. *Radovi GO*, 20, Zagreb.
- Haegen, J., Van Der, Ed., 1982, *West European Settlement System*. *Acta Geographica Lovaniensia*, Vol. 22.
- Haggett, P., 1965, *Locational Analysis in Human Geography*, London.
- Hall, P., Hay, D., 1980, *Growth Centres in the European Urban System*, Heinemann Educational Books.
- Kawashima, T., Koreelli, P., 1982, *Human Settlement System. Spatial Patterns and Trends*, International Institute for Applied System, Laxenburg.
- Nellner, W., 1970, *Die Abgrenzung von Agglomerationen im Ausland*. *Veröffentlichung und Raumplanung, Raum und Bevölkerung*, 10.
- Vresk, M., 1981, *Metropolitanska regija Zagreba 1981 godine*. *Geografski glasnik* 41-42, Zagreb.
- Vresk, M., 1984, *Socio-ekonomske gradske regije Hrvatske*. *Radovi GO*, 19, Zagreb.
- Žuljić, S., 1971, *Pojava metropolskih regija i njihovo značenje za daljnju urbanizaciju Jugoslavije*. *Geographica slovenica* 1, Ljubljana, s. 59-66.

METROPOLITAN REGIONS IN THE SYSTEM OF REGIONALIZATION

This article deals with metropolitan regions within the system of geographic regionalization. The appearance, development studied. Special attention has been placed on the formation of metropolitan regions. With to the method of formation and their characteristics the author interpolated metropolitan regions into so-called uniform regions.

Consequently, utilizing the results of other investigations (Hall, Hay, 1980; Kawashima, Koreelli, 1981) the author pointed out the significance of metropolization and the need for formation of metropolitan and non-metropolitan regions in Europe.

The author also brought into focus the appearance of metropolitan regions in Yugoslavia. Thus, the author particularly pointed out the case of Croatia in which 12 town regions were formed in 1981, with a total of 43.2 % of the overall population, and over 50 % of the total employees in this republic.